

TÜRK DESTANLARINDA HAPSEDİLME MOTİFİ

Yrd. Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK*

ÖZ: Destanlar halk anlatılarının ilk örneklerindedir. Tarihe kaynaklık eden destanlar, ait olduğu milletin sosyal ve beşerî yapıyla ilgili bilgileri barındırır.

Geniş bir coğrafi sahada teşekkül eden Türk destanlarının varyant ve versiyonları sayıca oldukça kabarıktır. Bu çalışmada, Türkiye’de yayınlanmış olan ve epik-mitolojik karakterdeki belli başlı Türk destanları (**Yaratılış, Alp Er Tunga, Oğuz Kağan, Ergenekon, Türeyiş, Manas, Alp Manas, Alpamış, Kozi Körpeş-Bayan Sulu, Maaday Kara, Edigey, Köroğlu**) “hapsedilme” motifi açısından ele alınmış; “hapis sebebi, hapis mekanı (zindan), bu mekandan kurtulma yolu” olmak üzere üç ana başlık ve çeşitli alt başlıklar çerçevesinde incelenmiştir.

Mitolojik yönü ağır basan destanlarda hapis mekanı daha çok “kuyu” ve bazen “sandık” iken, medenî çizgilerin belirginleştiği destanlarda çoğunlukla “zindan” olarak karşımıza çıkmaktadır. Hapis sebebi ve kurtulma yolları ise birbirinden farklılıklar göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Destanları, kahramanın hapsedilmesi motifi, hapis sebebi, hapis mekanı, hapisten kurtulma

The Motif of Imprisonment of Hero in Turkish Epic Stories

ABSTRACT:The epic story is one of the first examples of folk narration. The epic story that is a source of history contains important information regarding social and humanitarian structure of the nation it belongs.

The Turkish epic stories, which have evolved in a large geographic area, have very numerous versions and variants. In this study, Turkish epic stories of **Yaratılış, Alp Er Tunga, Oğuz Kağan, Ergenekon, Türeyiş, Manas, Alp Manas, Alpamış, Kozi Körpeş-Bayan Sulu, Maaday Kara, Edigey, Köroğlu** carrying

* Ondokuz Mayıs Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. Öğr. Üy. kokturk9@hotmail.com

epic-mithological character published in Turkey were studied from the aspect of imprisonment motif. This study comprises of three main sections dealing with the reasons for imprisonment, the place for imprisonment and the ways for securing freedom, and some sub-sections.

The places for imprisonment appear to be deep holes and sometimes boxes in the epic stories dominated by mythology. Nevertheless, the places for imprisonment tend to become prison in the epic stories evolved in urban areas. The reasons for imprisonment and the ways for freedom seem to be different in these epic stories.

Key Words: Turkish epic stories, the motif of imprisonment of hero, imprisonment reason, imprisonment place and securing freedom

Giriş

Doğu'nun hapisane tarihi yazılabilir mi? Böyle bir teşebbüs hangi kaynakları gerekli kılar? Bu kaynaklar içersinde destanların yeri nedir? Tarih olmayan fakat tarihe kaynaklık ettiği kabul edilen destanlar “hapsetilme” olgusu açısından bir veri sunma değerine sahip midir?

Destanlar, toplumların, özellikle de sözlü geleneğe ağırlık vermiş toplumların, hem “millî hafızası” hem de “millî şuurunu” ihtiva eden mirasıdır. (Reichl, 2002:V) Günümüzde destan kelimesi, daha çok kahramanlık temalarının ağır bastığı manzum, manzum-mensur veya mensur eserler için kullanılan edebî bir terimdir (Yıldırım,1998:149-158).

Farsçadan Türkçeye yerleşen “destan” terimi, Türkiye’de sadece epik-mitolojik yönü belirgin olan halk anlatılarını akla getirirken, Türk boylarında bu terim halk hikâyelerini de kapsamına almaktadır.¹ Türk

* Ondokuz Mayıs Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. Öğr. Üy. kokturk9@hotmail.com

¹ Türkiye’de halk hikâyesi kategorisine dahil edilen metinler, diğer Türk boylarında destan olarak adlandırılmaktadır. Nitekim sadece aşk konulu halk hikâyelerinin bir araya getirildiği esere *Azerbaycan Mehebbet Dastanları* (Elm Neşriyatı, Bakü 1979) adı verilmiştir.

Halk hikâyesi kavramı ve türü için şu eserlere de bakılabilir: Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul 1988; Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, 2. bs., Ankara 1986, s. 444-565; Fikret Türkmen, **Tahir ile Zühre**, Ankara 1983; Muhan Bali, *Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi, Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Ankara 1975; Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Akçağ Yay, Ankara 2001, s. 1-11.

Destan terimi ve türü için de şu eserlere bakılabilir: Şükrü Elçin, “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Ankara 1988, ss. 33-41; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., İstanbul 1981, s. 41-45; Pertev Naili Boratav, *Koroğlu Destanı*, 2. bs., İstanbul 1984, s. 15-20; *Halk Hikâyeleri ve*

Destanları hakkında geniş çerçeveli bir proje yürüten Prof. Dr. Fikret Türkmen de "...bizim "Destan" terimi Türk Dünyası'na derinlemesine girilince genişliyor ve halk hikâyelerini de içine alıyordu." (*Reichl, 2002:V*) cümlesiyle bu meseleye işaret etmektedir. "Destan" kavramının kapsam ve muhtevası araştırmacılara göre az veya çok farklılık gösterebilmektedir.²

Tarihî dönemlerde vücuda gelen destanlar Türkiye coğrafyasında teşekkül etmiş destanlar değildir şüphesiz. Bu açıdan bakıldığında "destan" kelimesi umum Türk dünyasını çağrıştırmaktadır.

Yukarıda çizdiğimiz çerçeveye uygun olarak incelememize **Yaratılış, Alp Er Tunga, Oğuz Kağan, Ergenekon, Türeyiş, Manas, Alp Manas, Alpamış, Kozi Körpeş-Bayan Sulu, Maaday Kara, Edigey, Köroğlu** destanlarını esas aldık.³ Bir hususu da hemen açıklığa kavuşturmak gerekir ki anılan destanlardan bir kısmı varyantlaşırken bir kısmı da daireleşmiş durumdadır.⁴ Dolayısıyla bunların tamamını gözden geçirmek bir yazının sınırlarını aşacaktır. Çünkü bunlardan sadece Köroğlu kolları önemli bir yekun teşkil etmektedir.

Dünyada efsane, destan, masal, halk hikâyesi gibi anlatı türlerinin motif çalışmaları, Stith Thompson'un *Motif Index of Folk-Literature* adlı eseri esas alınarak yapılmaktadır. Bu yazıda üzerinde duracağımız husus

Halk Hikâyeciliği, 2. bs., İstanbul 1988, s. 57-63; Fikret Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir İnceleme*, Ankara 1974, s. XI-XIII; Metin ERGUN- Gay-nislan İBRAHİMOV, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alp Manas*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

² Destan teriminin kapsamlı bir değerlendirmesi için Metin EKİCİ'nin "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I, II" (*Milli Folklor Dergisi*, Sayı 53 (ss.27-33), 54 (ss.11-18), Ankara 2002) adlı makaleleri dikkate değer bir çalışmadır.

³ Bu destanlardan bazılarının (mesela Kozi Körpeş-Bayan Sulu gibi) Türk boyları arasında çok çeşitli varyantları mevcuttur. Biz bunlardan bir kitap halinde yayınlananları tercih ettik. Farklı varyantlarda konumuzla ilgili veriler olabileceği ihtimal dahilindedir. Dede Korkut Hikayeleri bu incelemeye dahil edilmedi. (Mehmet EROL, "Türk Halk Hikâyelerinde Zindan" (*Hapishane Kitabı*, İstanbul 2005, ss.587-604) başlıklı yazısında *Dede Korkut Hikayeleri*'ni hikâyeler kapsamında benzer başlıklar açısından incelemiştir.)

⁴ Daireleşme: Destanın birkaç nesil sürmesi veya maceranın bir başka destanda devam etmesidir. Manas (Manas-Semetey-Seytek) ve Maaday Kara (Maaday Kara-Köğüdey Mergen), Uralbatır (Uralbatır-İdil) destanları buna örnektir. Varyantlaşma ise bir kahraman etrafında teşekkül eden destanın farklı rivayetlerinin ortaya çıkmasıdır. Bunun en karakteristik örneği de umum Türk dünyasında yaygın olan Köroğlu Destanı'dır. Köroğlu'da da, bir daireleşmeden bahsedilebilir. Hasan Bey Kolu'nda, Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey'in macerası anlatılmaktadır. (Daireleşme terimi için bkz. M. AÇA, s.8, M. ERGUN-G. İBRAHİMOV, 1996, s.13).

“hapsedilme” olduğu için S. Thompson’ın adı geçen eserinde bu motifin yerini belirtmek faydalı olacaktır. Harf sistemine göre tasnif edilmiş olan bu katalogda "zindana atılma" motifi, **Q** “Mükâfat ve Cezalar” ile **R** “Esirler ve Kaçaklar” başlıkları altında yer alır. **Q** 400-499 numaralar “Cezaların Çeşitleri”ne ayrılmıştır. Hapsetme ise, **Q** 433 numarada “Hapsederek Cezalandırma” motifi olarak geçer. Yine **R** 0-99 arasında “Esirlik” ile ilgili motifler sıralanmıştır. Burada özellikle **R** 41’de “Esirlerin Kapatıldığı Yerler” başlığı altında, **R** 41.3 (Zindana Hapsetme) ve **R** 41.3.4 alt numaraları (Kuyuya Hapsetme) motiflerine ayrılmıştır.⁵

Bu çalışmada, destanlarda “hapsedilme sebepleri”, “zindanın/zindanda kahramanın durumu” ve “zindandan kurtuluş” üzerinde durulacaktır. Bu sebeple "hapsedilme" motifinin belirgin şekilde işlendiği destanlar tercih edilmiştir.

A. Hapsedilme ve Sebepleri

Bir milletin hayat tarzını anlatılarından takip etmek mümkündür. Epik-mitolojik karakter taşıyan destanlar da bir milletin kültürel hayatını, yaşama biçimlerini yansıtır. Hapsetme ve bunun mekânı olan hapishaneler (zindanlar) de destanlarda -şüphesiz- yansımaları bulacaktır.

Hapis, bir cezalandırma, ceza ise bir suçun karşılığıdır. Suç ve ceza insanlık tarihi kadar eskidir. Hapsetmek, bireyi çeşitli şekil ve oranlarda hürriyetlerinden mahrum bırakmaktır. Günümüzde hukukî anlamda ceza verme, hürriyetlerden mahrum bırakma; akla hemen hapishaneyi getirmektedir. Ancak insanlık tarihi boyunca bunun tatbiki, her toplumun kabul ve beklentileri doğrultusunda farklılık göstermiştir.

Türk milletinin tarihî sürecinde de suç ve cezanın olmaması düşünülemez. Yazılı hukuk öncesinde Türk milletinin hayatında sözlü hukukun geçerli ve yansımalarını bugün dahi görebildiğimiz “töre”nin yüzyıllarca etkili olduğu bilinmektedir.

Adı geçen Türk destanlarına bakıldığında modern hukukta olmazsa olmaz kabul edilen yargılama (mahkeme, savunma hakkı) sürecinin, nasıl işlediğiyle ilgili bir sorunun cevabı yoktur. Yargılama ve ceza verme, yönetim erkinin en tepesindeki yöneticiye aittir. Ölüm kararını -âdil veya zâlim de olsa- en baştaki idâreci vermektedir ve bu, destanlarda karakteristik bir durum arz eder.

⁵ Stith Thompson, *Motif Index of Folk-Literature*, 6. C., Indiana University, USA 1955-1958. (S. Thompson’dan aktaran: Ali Berat ALPTEKİN, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.297-384.)

Türk destanlarında, modern hukukta olduğu gibi bir savunma hakkından da bahsetmek zordur. Avukatlık müessesesi zaten düşünülemez. Bir insan suçlandığında savunması bedenî güce dayanır. Eğer kendini fiili darbe ve saldırılardan koruyabilirse hakkını savunmuş olur.

Destanlarda hapsedilenler/zindanlar, bedeninin üretim gücünden yararlanma veya bireyi dönüştürme yeri oluşu açısından değil, sadece bedenlerin dış dünya ile ilişkisini kesme, tehlikesinden emin olma gibi işlevler açısından önemlidir. Bununla birlikte destanlarda hapsedilme, hükümran olanın uyguladığı, ancak -M. Foucault'nun belirttiği gibi-, günümüz anlayışıyla bağdaşan, “*özgürlükten yoksun bırakan, en eşitlikçi, kaybedilmesi herkese aynı bedele mal olacak*” bir ceza olarak görülür (Foucault, 2000:337).

Türk Destanlarında hapsedilme sebepleri çeşitlidir. Bunların başında vakaya dayalı anlatıların çoğunda ortak konu olan eş arama (hayat arkadaşı edinme), diğer bir ifadeyle âşık-mâşuk-rakip ilişkisi gelir. Bu ilişkiler rekabeti, dolayısıyla düşmanlığı doğurur. İncelediğimiz destanlarda diğer hapsedilme sebepleri ise **zulmetme**, yalan söyleme, **uyuyup kalma**, uyutulma, **tehlikesinden emin olma**, yetiştirme, **turna teli** ve hiledir.

Hapsedilenler, çoğunlukla destanların baş kahramanları olmakla birlikte bazen anlatılarda olumlu kahramanı belirginleştirme işlevi gören tâli derecedeki kişiler de olabilmektedir.

1. Eş arama mücadelesinde mağlup olma ve hapse atılma

Türk destanlarının birçoğunda eş arama ve bununla ilgili macera dikkati çeker. Eş arama, beğenilen eşin (kızın) rızası/gönlü olsa da mensubu olduğu kavmin ileri gelenlerinin düşmanlığını doğurur. Düşmanlık, kişiler arasında cereyan etse de daha çok kültürleri ve coğrafyaları ilgilendirir. Çoğunlukla iki hasım birbirine kast eder ve birbirlerini yok etmek için uğraşır.

Alıp Manaş'ta; Ak Köböñ Bahadır, Alıp Manaş'ın eşi **Kümüjek Aru**'ya göz koymuştur. Ak Yeleli ata biner ve Ak Kağan'ın düşmanlık sebebiyle (**uykuda iken**) Alıp Manaş'ı içine attırdığı doksan kulaçlık kuyunun başına gelir ve üzerini bir toprak yığını ile örter.(Ergun, 1998: 143-203).

Ural Batır'da, kötüyü sembolize eden Şülgen (Uralbatır'ın kardeşi), **Huma** adlı güzel kıza göz koyar. Onu elde etmek istediği anda, kötü yürekli oluşu yüzünden yandaşı Zerkum'la birlikte Huma'nın sarayından yer altına, zindana (yamğaya) düşerler (Ergun, 1996:173-7).

Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nın Altay varyantında **Bayım-Sur** ile evlenmek isteyen Kozın Erkeş'i Karatı Kaan'ın emriyle yakarak öldürmek için demir sandığa koyar ve sandığı kızdırırlar (*Aça, 1998/22*). Aynı varyantta, **Bayım-Sur** kendisine göz koyan Kodur Uul Batır'ı, kuyuya hapseder ve kuyunun üstünü kapatır. (*Aça, 1998:172-173*). Közüyke varyatında da Karaatı Kaan, kaçmaması için **Bayan**'ı, sandık içinde saklamaktadır. Közüyke şarkı söyleyerek gelir, Bayan da sandıktan ona cevap verir. Közüyke altmış altı kilitli altın sandığı açıp Bayan'ı kurtarır. (*Aça,1998/65*). Kazak varyantında da rakip durumundaki Kodar, **Bayan** tarafından su alması bahanesiyle kuyuya indirilir ve orada ölüme terkedilir (*Aça, 1998:172-3*).

Maaday-Kara Destanı'nda oğul Kögüdey Mergen, Ay Kağan'ın kızı **Altın Küskü**'yü eş edinmek üzere yola çıkar. Yolda aşığı her engel sonunda, tıpatıp benzeri olan altı arkadaş edinir. Ay Kağan'ın ağırlama bahanesiyle davet ettiği demir zindanda (türmede), üzerlerine doksan dokuz kilit, seksen dokuz sürgü vurulur. (*Naskali, 1999:19; Bekki, 2001:satır 6245 vd*).

Köroğlu Destanı'nın Kenan Kolu'nda Ayvaz, nişanlısı **Mine Hanım**'ı almak için Kenan'a gider. Ancak kızı vermek istemeyen babası - Kenan Beyi- Ayvaz ve adamlarını tutsak edip zindanda tomruğa bent eder. (*Kaplan, 1973:47-263*). Bolu Beyi Kolu'nda Bolu Beyi, Osmanlı padişahının lalasının kızı **Döne(k) Hanım**'a gönül vermiştir. Kızı kaçırmak isterken yakalanır, hapse atılır. (*Kaplan, 1973:502-560*)

2. Düşmanlık

Destanlarda düşmanlığın tek bir sebebi yoktur. Bir önceki başlıkta (eş arama) bahsedilen olaylar da düşmanlığa sebep olabilir. Bu başlık ile kastedilen daha çok kahramanın başka bir kavmin, boyun, ülkenin ileri gelenleriyle (kağanı, padişahı ile) karşı karşıya gelmesidir. Bu rekabette denk güçlerin mücadelesi ve kendi çabası veya iyiliksever güçlerin yardımıyla kahramanın galibiyeti söz konusudur. Bu mücadele, halk anlatılarının temel felsefesini oluşturan düalıteyi gözler önüne serer.

Mitolojik yönü ağır basan **Yaratılış** destanında düalıtenin mücadelesini ve "iyi"nin hakimiyetini görürüz. Tanrı Kara Han, kötülüğü temsil eden Arlık'a (Erlık, şeytan) uyanların kendi tebaasından daha rahat yaşadığını görünce Arlık'ı karanlıklar dünyasının üçüncü katına sürer. Burada da Arlık ve tebaasının rahat yaşadığını gören Tanrı Kara Han, önce göğünü yıktırdığı Arlık'ı, dünyanın en derin katına sürer ve onun, dünyanın sonuna kadar orada kalmasını buyurur (*Köprülü, 1980:46*).

Alpamış'ta Cadı Surhayil'in tavsiyesiyle Kalmaklar, Murad tepesine bir zindan kazdırırlar. Sarhoş edilmek ve atı Bayçıbar'a çektirilmek suretiyle Alpamış, bu zindana hapsedilir (2000/271).

Edigey Destanı'nda Edigey'in oğlu Noradın, Kadirbirdi sultan tarafından kement atılmak suretiyle çukura düşürülür ve çukuruna taş örülür (*Sulti, 1998:168*).

Manas'ta Kır Sakallı Mendibay, Manas'ın kırk yiğidini ak saray eve götürür, kapısını kilitler. Ancak kırk yiğidin buradan çıkışlarına bir engel olup olmadığı destanda belli değildir. Nitekim atlarına atlayıp Manas'ın yanına dönerler (*Naskali:1995/81*).

Firdevsî'nin **Şehnâmesi**'nde anlatıldığına göre Turan padişahı Afrâsiyâb (Alp Er Tunga), bir savaşta İran padişahını öldürür, diğer tutsakları "Sarı"da hapsedtirir. Aynı maceranın devamında Alp Er Tonga'nın kızı Menije, Bijen'i Turan sarayına getirir. Buna kızan Alp Er Tonga Bijen'i kuyuya hapseder. (*Şehnâme, C.III, s.238; ÖGEL 1993:74*)

Köroğlu'nun Bağdat Kolu'nda toya davet edilen Kızıroğlu ve adamları Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından uyutularak zindanda tomruğa bend edilir. (*Kaplan, 1973:374-398*).

3. Uyuyup kalma, uyutulma sonucu hapsedilme

Adı geçen destanlarda **uyku**, doğrudan bir hapsedilme sebebi değildir. Ancak muhtemel hasım durumundaki destan kişisi bir motif olarak çok uzun süren uykuya daldığında düşmanın eline düşer, sonuçta hapsedilir.

Alıp Manaş'ta; Ak Kağan, Alıp Manaş'ı **uykuda** iken yakalar ve doksan kulaçlık kuyuya atar. (*Ergun, 1998:143-203*).

Uzun süren uykunun yanı sıra çeşitli uyutucu nesnelere uyutmak da zindana düşme sebeplerindedir.

Alpamış, içkisinin içine **uyku ilacı** katılarak zindana düşürülür (*Yoldaşoğlu, 2000:274-5*)

Köroğlu'nun Bağdat Kolu'nda toya davet edilen Kızıroğlu ve adamları Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından dar-ı hüşverle **uyutularak** zindanda tomruğa bend edilir. (*Kaplan, 1973:374-398*). Kızıroğlu Mustafa Bey Kolu'nda, Kızıroğlu resmini gördüğü Suna Hanım'ı almak üzere Gürcistan'a gelir. Bihuşdarı ile **uyutulmak** suretiyle zindanda tomruğa bent edilir. (*Kaplan, 1973:421, 440*)

4. Çeşitli sebeplerle hapsedilme

Destanlarda âşık-mâşuk-rakip ilişkisinden doğan veya iki farklı topluluğun hasmane tutumundan kaynaklanan hapis olgusunun dışında münferit hapsedilme sebepleri de karşımıza çıkar.

Türeyiş Destanı'nda Eski Hun yabgularından biri, iki güzel kızını "Tanrı ile evlenmeye layık güzellikte olduğu düşüncesiyle" ülkesinin kuzeyindeki yüksek bir kuleye kapatır. Bu iki kız bir bozkurtla evlenir ve bundan Dokuz Oğuz Boyu türer. (*Büyük Türk Klasikleri, C.I:54*)⁶

Manas'ta oğlu Manas'a kız arayan Cakıp Han'a Temir Han şöyle der: Biricik kızım Kamıkey yalnız bacadan gün (ışığı) gördü. (*Naskali, 1995:75*). Aynı ifade Manas'ın kızkardeşi Kardıgaç için de kullanılır (s.99). Burada Türeyiş Destanı'ndakine benzer bir tutsaklık örneğini görüyoruz. Manas Destanı'nda çeşitli sebeplerle esir alma ve köle edinme olaylarından bahsedilse de (s.77, 87, 88, 98, 192, 202) hapisle ilgili ayrıntı verilmez.

Yalan söyleme de destanlarda hapis sebeplerindedir. Reşideddin'in tarihîlik vasfı ağır basan **Oğuz Destanı**'nda Ali Han, oğlu Kılıç Aslan'ı halka yaptığı zulümlerden dolayı hapse attırır. Qardıçı (Kılıç Aslan'ın veziri), Kılıç Aslan'ın halka yaptığı zulümleri yalan söyleyerek gizlemeye çalıştığı için de (Tuğrul (Han) ona gerçeği söyletir ve) hapse attırır (*Togan, 1982:72-74*).

Bir farklı hapsedilme de Köroğlu Destanı'nda Kırat ve Doru At'ın yetiştirilmesinde karşımıza çıkar. Köroğlu'nun Zuhuru Kolu'nda Köroğlu, atları babasının tavsiyesi üzerine ışık görmeyen bir zindanda besler (Kaplan, 1973/6).

Kırat, Köroğlu destanında kahramanlardan biridir. Silistre Kolu'nda Keloğlan Kırat'ı kaçıır, at meraklısı Silistre Beyi Hasan Paşa'ya getirir. Bulduğu yeri ve etrafındaki insanları yabancı gören (betleyen) Kırat, huysuzlanır, kimseyi yanına yaklaştırmaz. Bunun üzerine Kırat, tehlikesinden emin olmak için zindana kapatılır, yemi suyu bacadan verilir (Kaplan, 1973/199).

Turna Teli Kolu'nda Ayvaz'a güzellik katacak "turna teli"ni bulmak için Bağdat'a giden yedi baş koçak, turna avlama yasağını ihlal et-

⁶ Bu bilgi H. Nihal Atsız'ın *Türk Edebiyatı Tarihi*'nden alınmıştır. B. Ögel'in *Türk Mitolojisi ve Köprülü'nün Türk Edebiyatı Tarihi*'nde "kule" ayrıntısı yer almamaktadır.

tikleri için Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından zindanda tomruğa bent edilirlen (Kaplan, 1973/301, 332).

B. Hapsedilme Mekânı/Zindan

1. Hapis mekanları

Tutsak edildikten sonra kahramanın (hasmın) zindan hayatı başlar. Hapis mekânı hapsedilen kişi ve sebeplerinden sonra ikinci önemli husustur. Ancak Türk destanlarında bu yer, ayrıntısı ile tasvir edilmez.

Mitolojik-arkaik karakteri ağır basan destanlarda cezanın çekildiği yer olarak karşımıza daha çok **kuyu** ve **sandık** çıkar. Karmaşık medenî, kültürel çizgilerin belirmeye başladığı (Dede Korkut ve Köroğlu gibi) destanlarda ise kahramanlar daha çok kalede veya sarayın zindanlarında tutsak edilirler. Kapalı mekâna konulan esirler Köroğlu hikâyesinde ayrıca ayak, kol veya boyunlarından **tomruğa bend** edilirler.

a. Kuyu

Kuyunun hürriyetlerden mahrum etme mekânı olarak anlatılarda yer alması genellikle Tevrat'ta ve Kur'an'da yer alan "Yusuf" kıssası ve Firdevsî'nin "Şehname"si ile ilgili olabilir. Bununla birlikte Türklerin göçebe hayat karakterine de uygun olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü göçebe bir yaşantıda, suçluyu, çadırda veya bir bina inşa ederek hapsedmek mümkün değildir. En uygun mekân kuyu olsa gerektir. Nitekim bir hapis mekânı olarak "kuyu" destanlarda sıkça karşımıza çıkar.

Alıp Manaş'ta, kahraman uykuda iken Ak Kağan tarafından **doksan kulaçlık kuyuya** atılır. (*Ergun, 1998/143-203*).

Kozikörpeş-Bayansulu destanının Kozın Erkeş-Bayımsur varyantında, Bayım-Sur kendisine göz koyan Kodur Uul Batır'ı, **kuyuya** hapseder. (*Aça, 1998:172-173*). Kazak varyantında da rakip durumundaki Kodar, Bayan tarafından su alması bahanesiyle **kuyuya** indirilir ve orada ölüme terkedilir (*Aça, 1998/172-3*). Sibiryâ Tatarları varyantında Karakökkel'in oğlu ile evlenmek istemeyen Payansulu, sevgilisi Kozikörpeç'i, hilelere ve üzeri bezle örtülü **kuyuya** karşı uyarır. (*Aça, 1998/258-259*).

Edigey Destanı'nda Edigey'in oğlu Noradın, Kadirbirdi sultan tarafından kement atılmak suretiyle **çukura** düşürülür. (*Sulti, 1998/168*).

Alpamış'ta Cadı Surhayil'in tavsiyesiyle Kalmaklar, Murad tepesine bir zindan kazdırırlar. Sarhoş edilmek ve atı Bayçıbar'a çektilirmek

suretiyle Alpamış bu zindana hapsedilir (*Yoldaşoğlu, 2000/271*). Zindan kelimesiyle anlatılan bu hapis mekanı, kahramanın buraya atılma şekline bakıldığında bir **kuyu (kırk kulaçlık çukur)** olduğu anlaşılmaktadır.

Firdevsî'nin Şehnamesi'nde anlatıldığına göre Turan padişahı Alp Er Tonga (Afrâsiyâb), kendi kızı Menije'nin, Bijen'i Turan sarayına getirmesine kızar ve Bijen'i **kuyuya** hapseder. (*Şehnâme, C.III, s.238*) Cüveynî'ye göre bu kuyu Kara Korum şehrinde. (*ÖGEL 1993:74*).

b. Sandık

İlk bakışta bir hapis mekanı olarak garip gelse de “sandık”, destanlarda sıkça karşımıza çıkar. Çünkü sandık, suçluyu nakletmek ve aynı zamanda hapsedmek için uygun bir yerdir.

Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nın Altay varyantında Bayım-Sur ile evlenmek isteyen Kozın Erkeş, Karatı Kaan'ın emriyle **demir sandığa** konulur. (*Aça, 1998:22*). Közüyke varyantında da Karaatı Kaan, kaçmaması için Bayan'ı, **sandık** içinde saklamaktadır. Közüyke şarkı söyleyerek gelir, Bayan da sandıktan ona cevap verir. Közüyke altmış altı kilitli **altın sandığı** açıp Bayan'ı kurtarır. (*Aça,1998:65*)

c. Zindan (türme, yamğa)

Zindan, bugünkü hapisanenin ilkel bir biçimi olmakla birlikte hapisane kavramıyla örtüşmeyen özelliklere sahiptir. Zindana atmak yine bedensel bir azap çekirme yöntemidir. Belli bir mekana kapatmak dışında, işlevsel bir benzerliği yoktur. (*Aksu, 2005:65*)

Zindan genellikle yer altında veya bir binanın altında tasavvur edilir. Bazı anlatılarda sadece kelime olarak geçer fakat niteliklerinden bahsedilmez.

Ural Batır'da, kötüyü sembolize eden Şülgen (Uralbatır'ın kardeşi), Huma adlı güzel kıza göz koyar. Yandaşı Zerkum'la birlikte Huma'nın sarayından yer altına, **zindana** (yamğaya) düşerler. (*Ergun, 1996:173-7*).

Maaday-Kara Destanı'nda oğul Kögüdey Mergen, Ay Kağan'ın kızı Altın Kuskü'yü eş edinmek üzere yola çıkar. Yolda aştığı her engel sonunda, tıpatıp benzeri olan altı arkadaşı edinir. Ay Kağan'ın ağırlama bahanesiyle davet edip içine düşürdüğü **yedi köşeli demir zindandan (türmeden)**, üzerlerine doksan dokuz kilit, seksen dokuz sürgü vurulmasına rağmen ‘göllerini kurutan bahadır’ sayesinde kurtulur. (*Naskali, 1999:204; Bekki, 2001:satır 6245 vd.*). Köroğlu Destanı'nın Kenan Ko-

lu'nda Ayvaz, nişanlısı Mine Hanım'ı almak için Kenan'a gider. Ancak kızı vermek istemeyen babası -Kenan Beyi- Ayvaz ve adamlarını tutsak edip **zindanda** tomruğa bent eder. (Kaplan, 1973:247-263).

Kızıroğlu Mustafa Bey Kolu'nda, Kızıroğlu, resmini gördüğü Suna Hanım'ı almak üzere Gürcistan'a gelir. Uyutulmak suretiyle tutsak ve **zindanda** tomruğa bent edilir. (Kaplan, 1973/421, 440).

Koroğlu'nun Bağdat Kolu'nda toya davet edilen Kızıroğlu ve adamları Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından uyutularak **zindanda** tomruğa bend edilir. (Kaplan, 1973:374-398).

Koroğlu Destanı'nda Kırat ve Doru atın yetiştirilmelerine özel önem verilmiştir. Çünkü –özellikle- Kırat, destanın başkişisi kadar özel bir yere sahiptir. Koroğlu'nun Zuhuru Kolu'nda Koroğlu, atları babasının tavsiyesi üzerine ışık görmeyen bir **zindanda** besler (Kaplan, 1973/6).

Keloğlan Kırat'ı kaçıır, at meraklısı Silistre Beyi Hasan Paşa'ya getirir. Bulduğu yeri ve etrafındaki insanları yabancı gören (betleyen) Kırat, huysuzlanır, kimseyi yanına yaklaştırmaz. Bunun üzerine Kırat, tehlikesinden emin olmak için **zindana** kapatılır, yemi suyu bacadan verilir. (Kaplan, 1973/198).

Ayvaz'a güzellik katacak “turna teli”ni bulmak için Bağdat'a giden yedi baş koçak, turna avlama yasağını ihlal ettikleri için Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından **zindanda** tomruğa bent edilirler. (Kaplan, 1973/301, 332).

d. Farklı hapis mekânları

Destanlarda cezalandırmak, korumak veya korunmak gibi sebeplerle farklı hapis mekânları da dikkati çeker.

Yaratılış Destanı'nda Arlık önce **karanlıklar dünyasının üçüncü katına**, sonra **dünyanın en derin katına** sürer ve dünyanın sonuna kadar orada kalmasını buyurur (Köprülü, 1980:46).

Bir farklı hapsedilme olgusu da Ergenekon Destanı'nda karşımıza çıkar. Hile ile gâlip gelen düşmanlar Türkleri kılıçtan geçirir, Kıyan ve Nüküz eşleriyle birlikte tutsak olduğu yerden kaçarak beraberlerinde götürdükleri hayvanlarla “Ergenekon” adını verdikleri, etrafı geçersiz dağlarla çevrili ülkeye yerleşirler. Dört yüz yıl boyunca burada kendileri ve sürüleri çoğalır, Ergenekon dar gelmeye başlar ve bir çıkış yolu ararlar. Başlangıçta **Ergenekon** kurtuluş yeri iken zamanla adeta bir **hapis** yerine dönüşür. (Ögel, 1998:62).

2. Hapis mekânlarının fiziki durumu

Destanlarda hapis cezasının çekildiği mekânların fizikî durumundan ayrıntılı olarak bahsedildiğini söylemek zordur. Çoğu zaman bir iki kelime ile ifade edilirler. Mitolojik-arkaik karakteri ağır basan destanlarda daha çok **kuyu**, **sandık** ve **kule**, cezanın çekildiği yer olarak karşımıza çıkar. Karmaşık medenî, kültürel çizgilerin belirmeye başladığı (Dede Korkut ve Köroğlu gibi) destanlarda ise ya kalede veya sarayın **zindan**larında tutsak edilirler. Kapalı mekâna konulan esirler Köroğlu hikâyesinde ayrıca ayak, kol veya boyunlarından **tomruğa bend** edilirler. Bu tespit bize, teşekkülü daha geç yüzyıllara ait olan Dede Korkut ve Köroğlu gibi destanların yerleşik hayattan önemli izler taşıdığını söyleme imkânı vermektedir.

Hapishane olarak **kuyu** veya **sandığın** kullanılması da göçebe hayatın bir gereğidir. Çünkü hareketli bir hayat tarzının içinde suçluyu hapsedebilecek kapalı mekân inşa etmek neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden iki kolay yol (kuyu ve sandık) tercih edilmektedir. Mesela hapishane olgusu açısından bakıldığında Manas Destanı'nda hapis ile cezalandırmanın ayrıntılarının yer almadığı, sadece esir etmek ve köle olmaktan bahsedildiği görülür.

İncelediğimiz destanlarda hapsedmenin dînî, tıbbî, ekonomik, eğitici, dönüştürücü, üretici yönleri ile ilgili ayrıntılar da mevcut değildir. Kısmen mîmârîsi ve coğrafya ile ilişkisi hakkında fikir edinebilmekteyiz. Kuyuların (çukurların) derinliği, kırk (kulaç), doksan (kulaç) gibi formel sayılarla ifade edilir. Bir dikkat çekici husus da “demir zindan” ifadesidir.

Destanlar içinde hapis mekânının en ayrıntılı anlatımını **Alıp Manaş ve Alpamış** destanlarında buluruz. Benzerlikleri dikkat çeken bu iki destanda kahramanların içine düşürüldüğü kuyu(çukur), sayfalarca anlatılan önemli bir epizottur. Bununla birlikte hapis mekanı olarak kuyu kahramanın dönüşüm ve değişimine sebep olmaz. Aksine, bedenî güce dayalı kahramanlık anlayışı kuyu vesilesiyle daha bir gözler önüne serilir.

3. Mahkûmun yakınlarıyla haberleşmesi

Destanlarda mahkûmun yakınlarıyla haberleşmesi olağan ve olağanüstü yardımcıları vasıtasıyla gerçekleşir. Olağanüstü yardımcıları haberleşmeye gerek kalmaksızın tutsağın durumunu keşfederler. Hapis mekânı olan kuyu ve sandık, haberleşme hususunda mahkûma önemli kolaylıklar sağlar. Bir kısım hapisler ise -yukarıda belirtildiği gibi- ebedî mahkûmiyet veya ölüme terk edilme ile son bulur. Dolayısıyla haberleşme söz konusu değildir.

Alp Manaş, içine düşürüldüğü doksan kulaçlık çukurda iken yakıtığı ağıtı kazlar duyar. **Kazlar** kuyuya gelir, Alp Manaş **mektup** yazar, kazın ayağına bağlar. Ancak mektup Ak Köböñ Bahadır'ın eline geçer. O da gelip çukurun ağzını toprakla örter. Kutsal Ak Boz At'ın bu durumu bilmesiyle çukur (kuyu)dan kurtulur (*Ergun, 1998:43-203*).

Alpamiş Destanı'nda kuyuya düşürülen Alpamiş, **kaz** ile manzum olarak haberleşir, kaz kuyuya inince onun ayağına bir mektup bağlar. **Mektup Alpamiş'in kızkardeşi Kaldırğaç**'ın eline geçer. Kaldırğaç, durumu **Alpamiş'in arkadaşı Karacan**'a bildirir. O, kuyudan kurtulması için urgan sarktır fakat Alpamiş bu olayın duyulmasından ve başına "kakinç" edilmesinden çekinir. Ayak direyerek urganı kopartır, kuyuda kalır. Daha sonra kemikten yaptığı saz vasıtasıyla **Tavka** (adlı kız) ile tanışır, Tavka, Alpamiş'in atı Bayçıbar'ı tütsü ile uyandırır, at gelip onu kurtarır. (*Yoldaşoğlu, 2000:350*).

Kozı Körpeş-Bayan Sulu destanının varyantlarında kahraman veya onun düşmanları ya kuyuya hapsedilir ya da sandığa kilitlenir. Bayım Sur, Kozın Erkeş'in demir sandıkta olduğunu bilir ve bir boz sıçan olup yeraltından gelir ve ağzındaki suyu Kozın Erkeş'in yüzüne püskürtür. (*Aça, 1998/22*). Közüyke varyatında da Karaatı Kaan, kaçmaması için Bayan'ı, sandık içinde saklamaktadır. Közüyke şarkı söyleyerek gelir, Bayan da sandıktan ona cevap verir. (*Aça, 1998:65*)

İran padişahı, Alp Er Tonga'nın (Afrasiyab'ın) Bijen'i kuyuya hapsedtiğini haber alır, Zal oğlu Rüstem gelip Bijen'i kurtarır (*(Şehnâme, C.III:238)*).

Kızıroğlu Mustafa Bey Kolu'nda, resmini gördüğü Suna Hanım'ı almak üzere Gürcistan'a gelen Kızıroğlu zindanda tomruğa bent edilir. Köroğlu, **kulaktan kulağa yayılan bu haberi** duyar. (*Kaplan, 1973:421-440*).

Köroğlu'nun Bağdat Kolu'nda Kızıroğlu ve adamları Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından uyutularak zindanda tomruğa bend edilir. **Köroğlu** bizzat kendisi gelip **derviş kılığında istihbarat** yapar. (*Kaplan, 1973:374-398*).

Turna teli için Bağdat'a giden Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından **zindanda tomruğa bent** edilen yedi koçağın haberini, Köroğlu'nun görevlendirdiği **Deli Mehtar getirir** (*Kaplan, 1973:301, 332*).

C. Zindandan Kurtulma

Hapse düşen ve tutsak olan kahramanlar, Alıp Manaş, Alpamış, Maaday-Kara, Kozı Körpeş, Ural Batır gibi mitolojik yönü belirgin olan destanlarda olağanüstü yardımcıların yardımlarıyla kurtulurlar. Köroğlu'da çoğunlukla Köroğlu (Köroğlu'nun fendi ile), birkaç kol'da ise koçakları vasıtasıyla gerçekleşir. Yine destanlarda hapis cezasının sebebiyle birlikte sonucu da -kurtuluş şekli- de anlatılır. Çoğu destanda zindandan kurtulma yolu/şekli, olay örgüsünün önemli bir unsurudur.

1. Sonunda kurtuluş olmayan hapisler

Yaratılış Destanı'nda Erlik'in yerin en derin katından kurtulması söz konusu değildir.

Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nın Kazak varyantında da rakip durumundaki Kodar, Bayan tarafından su alması bahanesiyle **kuyuya** indirilir ve orada ölüme terkedilir (*Aça, 1998:172-3*). Bayım-Sur kendisine göz koyan Kodur Uul Batır'ı, **kuyuya** hapseder ve kuyunun üstünü kapatır. (*Aça, 1998:28*).

2. Olağanüstü yardımcı sayesinde kurtulma

Masallarda sıkça tesadüf ettiğimiz olağanüstü yardımcı, mitolojik karakterli destanlarda da karşımıza çıkar. Yukarıda da belirtildiği gibi Alıp Manaş ve Alpamış Destanları'nda hapisten kurtuluşun hikayesi sayfalar tutar.

Alıp Manaş, Ak Kağan tarafından içine atıldığı doksan kulaçlık kuyudan **Kutsal Ak Boz At**'in kuyu üstündeki toprak yığınına bir tepikte uçurması ve **Kutsal Göl'den aldığı altın köpüğü** yutup güç kazanması (bununla Alıp Manaş da güç kazanır) ile kuyudan kurtulur (*Ergun, 1998:143-203*).

Alpamış Destanı'nda üzerlik tütsüsü ile uyandırılan Bayçıbar **gelip kuyruğunu kuyuya uzatır** ve kahraman kurtulur (*Yoldaşoğlu, 2000:350*).

Kozın Erkeş kilitlendiği ve kızdırılan demir sandıktan **Bayım Sur'un boz sıçan olup** yeraltından gelmesi ve ağzındaki suyu Kozın Erkeş'in yüzüne püskürtmesi sayesinde kurtulur. (*Aça, 1998:22*).

Maaday-Kara Destanı'nda oğul Kögüdey Mergen, demir zindandan (türmeden), üzerlerine doksan dokuz kilit, seksen dokuz sürgü vurulmasına rağmen **'gölleri kurutan bahadır'** sayesinde kurtulur. (*Naskali, 1999:204-212, Bekki, 2001:satır 6245 vd.*).

3. Olağan yardımcı sayesinde kurtulma

Türk destanlarının çoğunluğunda hapse düşen kahramanlar, olağan yardımcıları (diğer kahramanlar) tarafından kurtarılırlar. İncelediğimiz destanlar içinde Köroğlu kollarında olağan yardımcıların dikkat çektiği görülmektedir.

Ural Batır'da, kötüyü sembolize eden Şülgen, Huma Hanım'ın sarayının altındaki zindandan, yine **Huma Hanım'ın (Uralbatır'ın hatırı için) merhameti sayesinde** kurtulur. (*Ergun, 1996:173-7*).

Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nın Közüyke varyatında Karaatı Kaan'ın, kaçmaması için **sandık** içine hapsedtiği **Bayan'ı**, şarkı söyleyerek gelen **Közüyke kurtarır**. (*Aça, 1998:65*)

Edigey Destanı'nda çukura düşürülen Noradın, daha ağır bir ceza vermek ve bir hileye başvurmak için **bizzat Kadirbirdi Sultan tarafından çukurdan** çıkarılır (*Sulti, 1998:168*).

Şehname'de Afrasiyab (Alp Er Tonga)'ın kuyuya hapsedtiği Bijen'i, **Zal oğlu Rüstem kurtarır** (*Şehnâme, C.III, s.238*).

Köroğlu Destanı'nın Kenan Kolu'nda, Kenan Beyi- Ayvaz ve adamlarını tutsak edip zindanda tomruğa bent eder. **Köroğlu** gelip **kurta-rır** (*Kaplan, 1973:247-263*). Suna Hanım'ı almak üzere Gürcistan'a gelen fakat uyutulmak suretiyle tutsak edilen Kiziroğlu (*Kaplan, 1973:421, 440*), Bağdat Kolu'nda Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından dar-ı hüşverle uyutularak zindanda tomruğa bend edilen Kiziroğlu ve adamları, **koçak-larının da yardımıyla Köroğlu tarafından kurtarılır**. (*Kaplan, 1973:374-398*). Kaçırılıp zindana kapatılan Kırat, derviş kıyafetiyle gelen **Köroğlu** (*Kaplan, 1973:99*) ve yine "turna teli"ni bulmak için Bağdat'a giden yedi baş koçak da, Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından hapsedildikleri zindandan **Köroğlu** tarafından kurtarılırlar. (*Kaplan, 1973:301, 332*).

Sonuç

Bir milletin hayat tarzı anlatılarına yansır. Destanlar bu anlatıların başında gelmektedir. Destanlarda belirtilen hapsedilme sebeplerinin önemli bir kısmı günümüzde de geçerlidir. Otorite bugünün dünyasında anayasadır, kanunlardır ve bunlara karşı gelmek insanı suçlu duruma düşürür.

Üzerinde durduğumuz Türk destanlarında hapsedilme mekanları bir değişim/dönüşüm yeri olma özelliği taşımazlar. Çünkü kahraman hapis öncesi ve sonrasında olumlu veya olumsuz bir davranış değişikliği yaşamaz. Bir başka ifadeyle destanlarda zindan (türme, yamğa), sistemli bir eğitime/öğretme/değiştirme/dönüştürme mekanı ya da kurumu olarak karşımıza çıkmaz.

İncelediğimiz destanlarda hapsedilme motifi, “Tanrı ile yarattıkları arasındaki çatışma, otoriteye karşı gelme (otoriteye yalan söyleme, aldatma vb.), âşık-maşuk-rakip ilişkisi (eş arama), kültür farkından doğan düşmanlık, otoritede zaaf haline gelen uyku, süreç içinde hapisane haline dönüşme gibi sebeplerle ortaya çıkmaktadır.

Destanlarda hapsedilen kişiler çoğunlukla birinci dereceden olumlu kahramanlar olmakla birlikte rakip durumundaki olumsuz kişilerin ve bir destan kahramanı olarak görülen hayvanların da (Kırat, Bayçibar) hapsedildiğini gözlemliyoruz.

Tutsak/mahkumun yakınlarıyla haberleşmesinde ve zindandan kurtulmada olağan ve olağanüstü yardımcıların rol oynadığını ve mitolojik yönü belirgin olan destanlarda olağanüstü yardımcıların dikkat çekici olduğunu görüyoruz.

Türk destanlarının belli varyantlarını incelediğimiz bu yazının ortaya koymaya çalıştığı bir diğer husus şudur: “Destan kurgusunda hapsedilme motifinin yeri” ancak geniş çerçeveli bir çalışmada bütün yönleriyle ortaya çıkacaktır. Bu yazıda yer alan başlıkların ve muhtemel sonuçların kapsamlı bir çalışmada çok daha ayrıntılı hale geleceği de muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (1998). *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı, İnceleme-Metin C.I-II*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- AKSU, Şener (2005). “Otorite-Yaşamaları İlişkisinde Hapishanenin Yeri”, *Hapishane Kitabı*, İstanbul.
- BEKKİ, Selahattin (2001). *Altay-Türk Destanı Maaday-Kara, İnceleme- Metin*, Atatürk Üniversitesi, Sos. Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, VII+531 s.
- BORATAV, Pertev Naili (1984). *Koroğlu Dastanı*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Büyük Türk Klasikleri*, (1985). C.1, İstanbul.
- DUYMAZ, Ali (2001). *Kerem İle Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- EKİCİ, Metin (2002). “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I, II” *Milli Folklor Dergisi*, Sayı; 53, 54, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul.
- ERGUN, Metin-İBRAHİMOV, Gaynislam (1996). *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Türksoy Yayınları No:5, Ankara.
- ERGUN, Metin (1998). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- FİRDEVSÎ, (1994). *Şehnâme*, C.I,II,III,IV, (Çeviren: Necati LÜGAL), M.E.B.Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel (2000). *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- Hapishane Kitabı* (2005). (Editörler: Emine GÜRSOY NASKALİ-Hilal OYTUN ALTUN), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Abdülkâdir (1987, 1991). *Makaleler ve İncelemeler*, C.I-II, TTK Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet-AKALIN, Mehmet- BALİ, Muhan (1973). *Koroğlu* (Anlatan: Behcet MAHİR), Ankara.
- KARADAVUT, Zekeriya (2002). *Koroğlunun Ortaya Çıkışı*, Bişkek (Kırgızistan).
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (1999). *Maaday Kara Destanı*, YKY, İstanbul.
- (1995). *Manas Destanı*, Türksoy Yayınları No:1, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998-1995). *Türk Mitolojisi*, C.I-II, TTK. Yayınları, Ankara.

REICHL, Karl (2002), *Türk Boylarının Destanları* (Çeviren Metin EKİCİ), TDK, Ankara.

SAKAOĞLU, Saim-DUYMAZ, Ali (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken, İstanbul.

SULTİ, Rüstem, (1998). *Edigey Destanı*, Türksoy Yayınları No:10, Ankara.

THOMPSON, Stith, *Motif Index of Folk-Literature*, 6. C., Indiana University, USA 1955-1958.

TOGAN, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahli*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

YOLDAŞOĞLU, Fazıl (2000). *Alpamış Destanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.